

O BIELAŃSKICH BADANIACH NAD KOMIZMEM HISTORYCZNYM¹

1. NARODZINY HUMOROLOGII

Badania nad komizmem historycznym prowadzone w Katedrze Historii Języka Polskiego, a od 2019 roku w Katedrze Językoznawstwa Historycznego, mieszczą się w obszarze szeroko rozumianej humorologii. Obejmuje ona studia nad komizmem podejmowane „w ramach poszczególnych dyscyplin tradycyjnych, zaś głównym jej przedmiotem jest próba całościowego zrozumienia istoty humoru we wszelkich jego przejawach” (Chłopicki 1995: 4).

Humorologia (ang. *humor studies* lub *humor research*) wyrosła z krytyki koncepcji wypracowanych w ramach odrębnych dyscyplin naukowych, w tym zwłaszcza filozofii, psychologii, socjologii, antropologii i literaturoznawstwa. Formułowane w ciągu stuleci teorie upatrywały istoty komizmu w samym przedmiocie, w sferze przeżyć obserwatora bądź też w relacji między „przedmiotami percepcji a podmiotem postrzegającym” (Dziemidok 2011: 13). Teorie wyższości reprezentowane głównie przez Thomasa Hobbesa (1651, pol. wyd. 1954) i Henry Bergsona (1900, pol. wyd. 1977), a zakorzenione w doktrynach takich starożytnych filozofów, jak Platon (pol. wyd. 1958a, 1958b) czy Arystoteles (pol. wyd. 1938, 1988), zakładały, że humor jest następstwem nagłego wzrostu poczucia wartości i przewagi podmiotu względem obiektu śmiechu. Teorie relaksacji, których najbardziej znanym reprezentantem jest Zygmunt Freud (1905, pol. wyd. 1993), wiązały humor przede wszystkim z psychologicznymi reakcjami odbiorcy (w tym ujęciu żartowanie stanowiło jeden z mechanizmów zastępczych, umożliwiających zmianę agresywnych zachowań w społecznie akceptowalne przy jednoczesnym zaoszczędzeniu energii koniecznej do ich stłumienia). Z kolei teorie niespójności, zainicjowane przez Immanuela Kanta (1790, pol. wyd. 1964) i

¹ Hołdując rodzimej tradycji nazewniczej (a także biorąc pod uwagę prace francuskich i rosyjskich badaczy), przyjęto jako nadrzędny termin *komizm*. Należy jednak zaznaczyć, że we współczesnych analizach humorologicznych coraz częściej (głównie pod wpływem anglosaskim) punktem wyjścia staje się pojęcie *humoru* (por. Chłopicki 2014: 629). Świadczą o tym choćby tytuły ukazujących się od lat dziewięćdziesiątych monografii zbiorowych, por. np. *Humor europejski* (Abramowicz, Bertrand, Stróżyński 1994), *Świat humoru* (Gajda, Brzozowska 2000), *Humor i karnawalizacja we współczesnej komunikacji językowej* (Mazur, Rumińska 2007), *Odcienie humoru* (Kwiatkowska, Dżereń-Głowacka 2008), *Zrozumieć humor* (Dżereń-Głowacka, Kwiatkowska 2009), *Kody humoru* (Kwiatkowska, Stanecka 2012), *Humor w perspektywie kulturowo-językowej* (Karwatowska, Tymiakin 2013), *Humor w kulturze i edukacji* (Dunaj-Kozakow, Latoch-Zielińska, Morawska 2014), *Strategie humoru* (Kwiatkowska, Stanecka 2014), *Humor polski* (Brzozowska, Chłopicki 2014). Na użytek niniejszych rozważań oba terminy będą używane zamiennie.

Arthura Schopenhauera (1819, pol. wyd. 1994-1995)², utożsamiały źródło humoru z własnością przedmiotu definiowaną jako niespójność, sprzeczność lub kontrast elementów składowych oraz z doświadczeniem zaskoczenia, niespodzianki lub zawiedzionego oczekiwania odbiorcy³.

Niezależnie od przyjętego punktu widzenia wszystkie one ujawniały te same słabości:

1. były w swym zakresie zbyt wąskie i jednocześnie za szerokie, co oznaczało, że nie pozwalały na wyznaczenie wyraźnej granicy między tym, co komiczne i poważne,
2. opierały się często na niejasnych sformułowaniach (np. „łagodne naruszenie”, „niespójność właściwa”) i nie proponowały metod weryfikacji ani narzędzi pozwalających na badanie konkretnego materiału humorystycznego,
3. za kryterium oceny śmieszności poszczególnych aktów humoru uznawały reakcję w postaci śmiechu, która może towarzyszyć także zjawiskom niehumorystycznym (por. Raskin 1985, Attardo 2001).

Próbie przekroczenia tych ograniczeń podjęli humorolodzy w ramach badań interdyscyplinarnych. Głównym ich celem stało się stworzenie weryfikowalnych modeli naukowych służących odróżnianiu tekstów komicznych od twórczości poważnej oraz określenie koniecznych i wystarczających warunków ich śmieszności.

2. JEZYKOZNAWSTWO W SŁUŻBIE HUMOROLOGII

Jedną z dyscyplin naukowych, która w ostatnich latach wniosła znaczący wkład w rozwój światowej humorologii, jest niewątpliwie lingwistyka. Pierwsze całościowe opracowania poświęcone klasyfikacji zjawisk komicznych były tworzone przez strukturalistów (zob. np. Buttler 1968; Hockett 1972; Hausmann 1974; Pepicello, Weisberg 1983)⁴. Opisali oni formalne kryteria podziału mechanizmów komizmotwórczych oraz strukturę i sposób funkcjonowania różnorodnych aktów humoru. W swoich analizach często wykraczali poza obręb lingwistyki, badając dowcipy także w aspekcie antropologicznym i etycznym. Choć kwestie semantyki i pragmatyki komizmu nie znajdowały się w centrum ich zainteresowania, to jednak byli oni świadomi roli znaczenia jednostek języka i szeroko

² Załączków teorii niespójności można dopatrywać się już w pismach Platona i Arystotelesa.

³ Z nowszych koncepcji akcentujących niespójność jako źródło komizmu wymienić należy m.in. psychologiczny dwustopniowy model Jerry’ego Salsa (1972) i literaturoznawczy model bisocjacji Arthura Koestlera (1965) oraz teorie lingwistyczne (przede wszystkim SSTH i GTVH).

⁴ Nowsze prace na ten temat zob. np. Sobkowiak (1991), Grochala (2006), Stachurski (2011), Krasowska (2013c).

rozumianego kontekstu w humorystycznej komunikacji⁵. Danuta Buttlerowa w opracowaniu *Polski dowcip językowy o pragmatycznym aspekcie humoru* pisała następująco:

komiczność (...) realizuje się w pewnym doraźnym układzie sytuacyjnym i bywa wypadkową działania różnych czynników. (...) Kontakt przedmiotu i podmiotu komicznego nie jest przy tym faktem jednostkowym, izolowanym, lecz fragmentem pewnej sytuacji społecznej; przedmiot należy do zjawisk obiektywnej rzeczywistości, jest z nimi powiązany różnorodnymi relacjami, podmiot jest członkiem jakiejś społeczności, reprezentantem jej systemu przekonań i ocen” (Buttler 1968: 8).

Mimo szeroko zakrojonych badań empirycznych strukturalistom nie udało się jednak opracować ogólniejszego modelu komizmu.

Zmianę w tym zakresie przyniosły dopiero prace Victora Raskina i Salvatore Attardo. W 1985 roku w monografii *Semantic Mechanisms of Humor* Raskin zaprezentował opartą na skryptach semantyczną teorię humoru (*Script-Based Semantic Theory of Humor – SSTH*), której „główna hipoteza” brzmiała następująco:

Tekst może być uznany za dowcip, jeśli spełnione są równocześnie dwa warunki:

1. tekst jest częściowo lub w całości zgodny z dwoma różnymi skryptami,
2. dwa skrypty, z którymi jest on zgodny, są opozycyjne względem siebie [...] i nakładają się częściowo lub całkowicie na ten tekst” (Raskin 1985: 99)⁶.

Była to, jak stwierdził po latach Salvatore Attardo, „pierwsza ściśle naukowa” teoria komizmu, wypracowana w oparciu o metodologię i założenia językoznawstwa (Attardo 2017: 51). W 1991 roku Raskin i Attardo przedstawili rozszerzoną wersję SSTH przez dodanie do opozycji skryptowej pięciu kolejnych zasobów wiedzy: języka, strategii narracyjnej, celu, sytuacji oraz mechanizmu logicznego. Podstawą tego rozszerzenia było uznanie, że SSTH w swojej pierwotnej wersji nie pozwalała na uwzględnianie różnic między dowcipami słownymi i rzeczowymi oraz między rodzajami dowcipów układających się w serie, a także na badanie dłuższych tekstów narracyjnych⁷. Nową wersję SSTH nazwano ogólną teorią humoru werbalnego (*General Theory of Verbal Humor – GTVH*), ponieważ poza semantyką,

⁵ Semantyczny i pragmatyczny aspekt strukturalnych badań nad humorem widoczny jest m.in. w zaproponowanym przez Salvatore Attardo modelu izotopijno-dysjunkcyjnym, wykorzystywanym w analizach dowcipów językowych (zob. Attardo 2001: 60-107).

⁶ Publikację tę poprzedził cykl referatów oraz artykułów zamieszczanych w czasopismach i monografiach zbiorowych, poświęcony różnym aspektom sformułowanej przez niego SSTH (zob. m.in. Raskin 1979, 1980, 1981, 1983, 1984).

⁷ Dla ścisłości warto wspomnieć, że niektórzy językoznawcy podejmowali próby dostosowania SSTH do badania humorystycznych opowiadań, zob. np. prace Władysława Chłopickiego (1987, 1988, 2017) i Salvatore Attardo (2001).

odwoływała się ona także do metod i narzędzi wypracowanych w obszarze pragmatyki, lingwistyki tekstu i teorii narracji. Przyporządkowanie poszczególnych zasobów wiedzy różnym dyscyplinom w obszarze szeroko rozumianej humorologii otworzyło także GTVH na badania z zakresu teorii literatury, retoryki, folklorystyki, antropologii, psychologii, socjologii, filozofii, matematyki, a nawet informatyki (por. Chłopicki 1995: 67).

Równocześnie językoznawcy podjęli wzmożoną refleksję nad pragmatyczną stroną komunikacji humorystycznej. Przedmiotem ich zainteresowania w ostatnich latach stały się m.in. zagadnienia, takie jak: analiza językowych aktów humoru w świetle reguł kooperacji Paula Grice'a oraz teorii relewancji Dana Sperbera i Deirdre Wilson, rola implikatur konwersacyjnych w procesie tworzenia i rozumienia humoru, żartowanie jako typ komunikacji prowadzonej w trybie *non-bona fide*, warunki fortunności aktów humoru i kwestia nieśmiesznych żartów. W 2017 roku Salvatore Attardo zainicjował również badania nad tzw. teorią humorystycznego wykonania, obejmującą – poza tekstem – elementy, takie jak kontekst, repertuar („gamę możliwości dostępnych dla użytkownika języka w danej sytuacji” – Attardo 2017a: 95), indywidualne sądy użytkownika języka oraz system podzielanych przez niego przekonań społecznych.

Wydany w tym samym roku *The Routledge Handbook of Language and Humor* (Attardo 2017b), podręcznik będący swoistym podsumowaniem dokonań w dziedzinie humorologii lingwistycznej, objął aż trzydzieści pięć dziedzin językoznawczych badań nad humorem, w tym takie, które sytuują się na pograniczu lingwistyki i innych dyscyplin naukowych, jak: socjolingwistyka, psycholingwistyka, neurolingwistyka, przekładoznawstwo, dydaktyka języków obcych, kognitywistyka czy lingwistyka komputerowa⁸.

Badania te były dotąd ukierunkowane przede wszystkim na współczesne akty humoru. Znacznie mniej uwagi poświęcano w nich komunikacji humorystycznej w wiekach przeszłych.

3. BADANIE KOMIZMU HISTORYCZNEGO – PROBLEMY I WYZWANIA

Przed lingwistą, który podejmuje się badania komizmu w przeszłości staje wiele wyzwań. Już kwestia samej terminologii rodzi pewne problemy, ponieważ niektóre spośród używanych współcześnie pojęć nie funkcjonowały dawniej (np. *komizm*), inne zaś zmieniły swoje

⁸ Przegląd (do 2014 roku) ważniejszych rodzimych prac językoznawczych dotyczących humoru zob. w: Chłopicki 2014.

znaczenie (por. np. *dowcip* daw. przede wszystkim ‘rozum, inteligencja, bystrość umysłu’ [SPXVI], współcz. ‘zabawna opowieść lub zachowanie, które ma kogoś rozśmieszyć’ [WSJP]; *śmiech* daw. ‘żart, zabawa, figiel’ [SSłp.], współcz. ‘charakterystyczne odgłosy, połączone z ruchami mięśni twarzy i skurczami przepony, będące reakcją człowieka na sytuację, w której coś wzbudzi jego wesołość, a niekiedy również wyrazem innych stanów emocjonalnych’ [WSJP]; *humor* daw. ‘mokrość, wilgotność abo wodnistość w ciele ludzkim’ [Cn], współcz. ‘umiejętność dostrzegania tego, co zabawne oraz rozśmieszania innych’ [WSJP]). Językoznawca-humorolog musi też „mierzyć się” z terminologią, która na pewnym etapie rozwoju polszczyzny wyszła z użycia. Dotyczy to zarówno nazewnictwa samego aktu humoru (np. *urbanitas*, *ridiculum*, *iocosum*, *facecja*), jak i podmiotowych reakcji odbiorcy (np. *trefność*, *ochłoda*, *festivitas*) (por. Michałowska 1998: 381). Wszystkie te zmiany utrudniają „adekwatne określanie badanych zjawisk oraz interpretację wypowiedzi metakomicznych z przeszłości” (Korpysz, Krasowska 2018: 7)

Badaczowi komizmu historycznego nie jest też zwykle znany aspekt illokucyjny i perlokucyjny humorystycznej komunikacji, a jej fortunność może być zaświadczona jedynie pośrednio (por. Kozłowska 2016: 19). Z konieczności więc lingwista-humorolog ogranicza się często do badania tekstu jako jedyne w pełni znanego mu elementu (por. Tamże). Trudno jednak uniknąć arbitralności rozstrzygnięć, ponieważ „Odmienne kompetencje językowe i kulturowe sprawiają, że współcześni badacze i szerzej: odbiorcy dzieł z przeszłości niejednokrotnie nie są w stanie rozpoznać zabiegów intencjonalnie komicznych, a z drugiej strony jako komiczne często odbierają to, co w zamierzeniu autorów było powiedziane całkowicie serio” (Korpysz, Krasowska 2018: 7). W tym kontekście szczególnie ważna wydaje się kwestia możliwości wypracowania w obszarze humorologii narzędzi i metod służących odróżnianiu żartowania od poważnych aktów mowy i ocenie ich śmieszności.

Wreszcie komizm jako kategoria silnie związana z kontekstem i „uhistoryczniona” wymaga od badacza znacznie większych kompetencji w zakresie kulturowych, społecznych, etycznych i in. uwarunkowań aktu humoru oraz wiedzy na temat dostępnych w danej epoce skryptów i zakresu wyznaczonego tabu, tj. tego, z kogo lub z czego wolno żartować, a co jest niedostępne dla humorystycznej komunikacji.

Wymienione powyżej uwarunkowania sprawiają, że badanie komizmu historycznego staje się niemałym, lecz zarazem niezwykle interesującym wyzwaniem naukowym dla współczesnego lingwisty.

4. BADANIA NAD KOMIZMEM PROWADZONE W KATEDRZE JĘZYKOZNAWSTWA HISTORYCZNEGO

Bohdan Dziemidok w 1967 roku zauważał: „Polacy mają opinię ludzi hojnie przez naturę obdarzonych poczuciem humoru, może właśnie dlatego Polska wydała niewielu teoretyków komizmu” (Dziemidok 1967: 5). Jednocześnie jednak wymieniał licznych autorów, którzy komizmem się zajmowali, zwłaszcza analizując jego przejawy w literaturze. Od tamtego czasu bibliografia polskich prac humorologicznych powiększyła się wielokrotnie, a od lat dziewięćdziesiątych XX wieku można zaobserwować wręcz lawinowy przyrost takich publikacji: zarówno pojedynczych materiałowych szkiców, jak i obszernych monografii. Rzecz jasna, nie brak także prac, w których analizuje się komizm obecny w twórczości polskich pisarzy niewspółczesnych – od Mikołaja Reja i Jana Kochanowskiego przez Wacława Potockiego i Ignacego Krasickiego po Henryka Sienkiewicza i Bolesława Prusa. Istnieją także opracowania na temat dawnych gatunków komicznych, np. bajek, fraszek, facecji, ale też literatury sowizdrzalskiej, poezji żakowskiej, gawędy szlacheckiej itp.

Prace takie, choć stosunkowo liczne, mają charakter rozproszony (bardzo rzadkie są przykłady ujęć monograficznych, zob. np. Podgórska 1981), a ich autorzy zwykle stosują współczesne narzędzia opisu i współczesną terminologię, najczęściej też w ogóle nie stawiają problemu ewentualnej swoistości komizmu historycznego oraz trudności i odmienności metod jego badania (wyjątkiem w tym zakresie są np. prace Tomasza Mizerkiewicza [2007] i Macieja Michalskiego [2007]).

Komizm w ujęciu historycznym, zwłaszcza widziany z perspektywy językoznawczej, pozostaje, jak widać, zagadnieniem wciąż niewystarczająco przeanalizowanym i opisanym, wartym bliższego oglądu. Zauważenie tego problemu stało się impulsem do podjęcia na bielańskiej polonistyce (a ściślej w Katedrze Językoznawstwa Historycznego) szerzej zakrojonych badań w tym zakresie.

Piszący te słowa już wcześniej interesowali się zagadnieniem komizmu. Tomasz Korpysz od 2007 roku publikował kolejne szkice poświęcone komizmowi językowemu obecnemu w twórczości Cypriana Norwida (Korpysz 2007, 2008a, 2008b, 2009a, 2009b, 2011, 2013, 2014, 2015a, 2016), a także leksyce z pola semantycznego komizmu i śmiechu stosowanej przez tego twórcę (Korpysz 2010, 2015b, 2016, 2018); zajmował się też mechanizmami komizmu językowego w tekstach współczesnych (Korpysz, Zając 2011; Korpysz 2014; Korpysz, Wasielewska 2018). Anna Krasowska prowadziła badania nad

strukturalnymi i pragmatycznymi aspektami komunikacji kabaretowej w Polsce (Krasowska 2004, 2010, 2011a, 2012, 2016a), a zwłaszcza nad przedwojenną twórczością szmoncesową (Krasowska 2011b, 2013a, 2013b, 2018b). Badania te zaowocowały m.in. przygotowaniem cyklu wykładów monograficznych dla studentów UKSW zatytułowanych *Szmonces – przedwojenny żydowski humor* oraz wydaniem krytycznego wyboru tekstów szmoncesowych (Krasowska 2015). W 2013 roku ukazała się też monografia jej autorstwa poświęcona językowym mechanizmom komicznym w tekstach polskiego kabaretu literackiego (Krasowska 2013c).

Wspólna refleksja nad koniecznością bardziej systematycznych, specyficznych badań komizmu historycznego doprowadziła do podjęcia indywidualnych analiz wybranych pojęć z pola semantycznego komizmu w perspektywie diachronicznej (Korpysz 2015c, Krasowska 2016b), rekonstrukcji teoretycznych ujęć dowcipu przez Macieja Kazimierza Sarbiewskiego (Krasowska 2018a), a także ogólniejszych badań nad wybranymi językowymi mechanizmami komizmu (Korpysz 2012, Krasowska 2016) oraz nabywaniem i rozwijaniem kompetencji humorystycznej (Krasowska 2019a, 2019b).

W ostatnich latach Tomasz Korpysz i Anna Krasowska podjęli także szereg działań na rzecz promocji badań humorologicznych w środowisku naukowym, a także wśród szerszego grona odbiorców (organizacja otwartego panelu dyskusyjnego *Komizm wczoraj i dziś* [2014], wykłady i spotkania w ramach Warszawskich Targów Książki, prowadzenie warsztatów dla młodzieży szkolnej, współpraca z Polskim Radiem – audycja *Słowoteka* itp.).

Przede wszystkim jednak wspólne zainteresowania obojga badaczy doprowadziły do projektu zorganizowania cyklu interdyscyplinarnych konferencji, które miały zgromadzić badaczy komizmu w tekstach niewspółczesnych. Pierwsza konferencja, zatytułowana *Komizm językowy w perspektywie diachronicznej*, odbyła się 27 października 2015 r., druga – już pod nazwą *Ogólnopolska Konferencja Naukowa: „Komizm historyczny”* – w dniach 26-27 października 2017 r.⁹, a trzecia – 24 października 2019 r. Sesje te zgromadziły liczne grono badaczy z ośrodków akademickich całej Polski. Co istotne, od początku byli wśród nich nie tylko językoznawcy, lecz także literaturoznawcy i kulturoznawcy oraz teologowie, historycy sztuki, historycy muzyki, historycy teatru czy historycy baletu. Prezentowane referaty oraz dyskusje dowodziły potrzeby takich właśnie, interdyscyplinarnych badań nad zjawiskiem komizmu w języku, literaturze i szerzej: kulturze czasów niewspółczesnych. Badań, które wymagają przynajmniej częściowego abstrahowania od współczesnej kompetencji językowej

⁹ O przebiegu tej konferencji zob. Krasowska 2018.

i kulturowej, w których konieczne jest uwzględnianie kontekstu kulturowego danej epoki, a przede wszystkim zmian, jakie zaszły w języku. Pierwszym wymiernym efektem takich badań są dwie monografie zbiorowe (Korpysz, Krasowska 2016, 2018). W wstępie do pierwszej z nich znajduje się swego rodzaju zarys *credo* badawczego ich inicjatorów:

W niniejszym tomie proponujemy spojrzenie na komizm właśnie w perspektywie historycznej, ukazującej przemiany, jakim podlegają poszczególne jego formy i gatunki oraz związana z nimi terminologia. Celem takiego ujęcia jest nie tylko rejestracja i opis stosowanych dawniej mechanizmów komicznych, omówienie zanikania jednych form i gatunków oraz związanych z nimi nazw i powstawania innych, lecz także, a nawet przede wszystkim uchwycenie głównych tendencji rozwojowych w obrębie językowo wyrażanego komizmu na podstawie analiz dokonywanych w różnych przekrojach czasowych. W obszarze naszego zainteresowania znajduje się również historia refleksji nad komizmem oraz analiza czynników zewnętrznych wobec niego (socjologicznych, psychologicznych, kulturowych i in.), ale mających nań bezpośredni wpływ. W tytule prezentowanego tomu proponujemy nazwę „komizm historyczny”, wyznaczając tym samym dwa kierunki w badaniach nad komizmem (*humour studies, humour research*) – współczesny, obejmujący badanie i opis zjawisk komicznych, próby klasyfikacji i tworzenie podbudowy teoretycznej, oraz historyczny – akcentujący zachodzące w obrębie komizmu (jego mechanizmów, form i gatunków) przemiany (Korpysz, Krasowska 2016: 8).

Badania nad komizmem historycznym wymagają, jak widać, jeszcze wiele namysłu metodologicznego, ale też wielu analiz szczegółowych. Mogą one jednak stać się ważnym nurtem badawczym, wyróżniającym bielańską polonistykę spośród innych ośrodków akademickich zajmujących się humorologią. Pomóc w tym mogą nie tylko cykliczne spotkania naukowców reprezentujących różne dyscypliny i wykorzystujących różnorodne narzędzia badawcze oraz cykl interdyscyplinarnych monografii zborowych, lecz także działania zmierzające do włączenia do tych badań studentów Wydziału Nauk Humanistycznych UKSW. Piszący te słowa od lat proponują dyplomantom tematy prac licencjackich i magisterskich oscylujące wokół zagadnień komizmu, zaś Annie Krasowskiej udało się ostatnio stworzyć zespół studentów, którzy podjęli się metodologicznie spójnej refleksji nad rozwojem wybranej leksyki z pola semantycznego komizmu w polszczyźnie.

Rozwinięcie skrótów

Cn – G. Knapiusz, *Thesaurus polono-latino-graecus*

GTVH – General Theory of Verbal Humor

SPXVI – M. R. Mayenowa, F. Peplowski, *Słownik polszczyzny XVI wieku*

SSTH – Script-Based Semantic Theory of Humor

SStp. – S. Urbańczyk (red.), *Słownik staropolski*

WSJP – P. Źmigrodzki (red.), *Wielki słownik języka polskiego*

Bibliografia

Abramowicz M., Bertrand D., Stróżyński T. (red.), 1994, *Humor europejski*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.

Arystoteles, 1938, *Etyka nikomachejska*, przeł. D. Gromska, Lwów.

Arystoteles, 1988, *Retoryka, Poetyka*, przeł. H. Podbielski, PWN, Warszawa.

Attardo S., 2001, *Linguistic Theories of Humor*, Mouton de Gruyter, Berlin-New York.

Attardo S., 2017a, *The GTVH and humorous discourse*, [w:] W. Chłopicki, D. Brzozowska (red.), *Humorous Discourse*, Walter de Gruyter, Boston-Berlin, s. 93-105.

Attardo S. (red.), 2017b, *The Routledge Handbook of Language and Humor*, Routledge, New York-London.

Bergson H., 1977, *Śmiech. Esej o komizmie*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.

Brzozowska D., Chłopicki W. (red.), 2014, *Humor polski*, Tertium, Kraków.

Buttler D., 1968, *Polski dowcip językowy*, PWN, Warszawa.

Chłopicki W., 1988, *An application of the script theory of semantics to the analysis of verbal humour in selected English and American short stories*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków [praca magisterska].

Chłopicki W., 1987, *An application of the script theory of semantics to the analysis of verbal humour in selected Polish humorous short stories*, Purdue University, West Lafayette.

Chłopicki W., 2017, *Humor and Narrative*, [w:] Attardo S. (red.), *The Routledge Handbook of Language and Humor*, Routledge, New York-London, s. 143-157.

Chłopicki W., 1995, *O humorze poważnie*, Polska Akademia Nauk, Kraków.

Chłopicki W., 2014, *Przegląd polskich badań nad humorem w filozofii, literaturze i językoznawstwie*, [w:] Brzozowska D., Chłopicki W. (red.), *Humor polski*, Tertium, Kraków, s. 629-646.

Dunaj-Kozakow E., Latoch-Zielińska M., Morawska I. (red.), 2014, *Humor w kulturze i edukacji*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.

Dziemidok B., 1967, *O komizmie*, Spółdzielnia Wydawnicza Książka i Wiedza, Warszawa.

Dziemidok B., 2011, *O komizmie. Od Arystotelesa do dzisiaj*, Słowo/obraz terytoria, antologię oprac. M. Bokiniec, Gdańsk.

- Dzereń-Głowacka S., Kwiatkowska A. (red.), 2009, *Zrozumieć humor*, Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie, Piotrków Trybunalski.
- Freud S., 1993, *Dowcip i jego stosunek do nieświadomości*, przeł. R. Reszke, Sen, KR, Warszawa.
- Gajda S., Brzozowska D. (red.), 2000, *Świat humoru*, Uniwersytet Opolski: Instytut Filologii Polskiej, Opole.
- Grochala B., *Komizm językowy w felietonach Antoniego Słonimskiego*, Drukarnia Cyfrowa i Wydawnictwo Pictor, Łódź 2006.
- Hausmann F.J., 1974, *Studien zu einer Linguistik des Wortspiels. Das Wortspiel im Canard Enchaîné*, Niemeyer, Tübingen.
- Hobbes T., 1954, *Lewiatan, czyli Materia, forma i władza państwa kościelnego i świeckiego* PWN, Kraków.
- Hockett C.F., 1972, *Jokes*, [w:] M.E. Smith (red.), *Studies in Linguistics in Honor of George L. Trager*, Mouton, Haga, s. 153-178.
- Kant I., 1964, *Krytyka władzy sądzenia*, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Karwatowska M., Tymiakin L. (red.), 2013, *Humor w perspektywie kulturowo-językowej*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Knapiusz G., 1621, *Thesaurus polono-latino-graecus seu promptuarium lingua Latinae et Graece [...]*, F. Caesario, Cracoviae.
- Koestler A., 1964, *The Act of Creation*, Hutchinson, London.
- Korpysz T., 2007, *Czy Cyprian Norwid miał poczucie humoru? Kilka uwag o „komicznej” antroponimii Norwida*. „Prace Filologiczne”, LIII, s. 323-330.
- Korpysz T., 2016b, „Dowcip” w pismach Cypriana Norwida, [w:] T. Korpysz, A. Krasowska (red.), *Komizm historyczny*, Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa, s. 43-58.
- Korpysz T., 2015b, „Humor” w pismach Cypriana Norwida, [w:] T. Korpysz, E. M. Rogowska (red.), *W stronę Norwida. Prace Warszawskiego Koła Norwidologicznego dedykowane Profesor Jadwidze Puzyninie*, Wydział Polonistyki UW, Warszawa, s. 89-103.
- Korpysz T., 2012, *Jeszcze o komizmie rymów*, [w:] D. Zdunkiewicz-Jedynak (red.), *Słowa i ich opis. Na drogach współczesnej leksykologii*, Wydział Polonistyki UW, Warszawa, s. 71-88.
- Korpysz T. 2018, *Kilka uwag o „buffo” (nie tylko) w pismach Norwida*, [w:] J. Chojak, Z. Zaron (red.), *Ku rzeczom niebiałym*, BEL Studio, Warszawa, s. 171-184.
- Korpysz T., 2011, *Komizm i śmiech w „Quidamie”. Uwagi*, [w:] P. Chlebowski (red.), „*Quidam*”. *Studia o poemacie*, Wydawnictwo KUL, Lublin, s. 477-505.

- Korpysz T., 2009a, *Komizm językowy w pismach Cypriana Norwida. Zarys problematyki*, [w:] T. Korpysz, A. Kozłowska (red.), *Język pisarzy jako problem lingwistyki*, Wydawnictwo UKSW, Warszawa, s. 245-264.
- Korpysz T., 2015a, *Komizm metajęzykowy i metatekstowy w pismach Cypriana Norwida. Uwagi wstępne*, [w:] T. Korpysz, A. Kozłowska (red.), *Język pisarzy: problemy metajęzyka i metatekstu*, Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa, s. 91-106,
- Korpysz T., 2009b, *Komizm rymów w pismach Cypriana Norwida*, [w:] S. Dżereń-Głowacka, A. Kwiatkowska, *Zrozumieć humor*, Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie, Piotrków Trybunalski, s. 215-226.
- Korpysz T., 2014b, *Komizm rymów w piosenkach Jeremiego Przybory*, [w:] Dunaj-Kozakow E., Latoch-Zielińska M., Morawska I. (red.), 2014, *Humor w kulturze i edukacji*, Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 109-122.
- Korpysz T., 2008a, *O potrzebie uwzględniania kategorii komizmu w badaniach nad twórczością Cypriana Norwida*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny”, V, s. 203-217.
- Korpysz T., 2015c, *Rozwój semantyczny rzeczownika „humor” w polszczyźnie. Przegląd leksykograficzny*, „Poznańskie Studia Slawistyczne”9, s. 287-301.
- Korpysz T., 2016a, „*Uśmiech sfinksa*”. *Żywioł komiczny w twórczości Cypriana Norwida*, [w:] K. Rutkowski, M. Troszyński, M. Prussak, T. Korpysz, *Czterech dostojnych szamanów. Mickiewicz. Słowacki. Krasiński. Norwid*, Pracownia, Gdańsk 2016, s. 135-178.
- Korpysz T., 2010, „*Uśmiech*” w pismach Cypriana Norwida, [w:] J. Chojak, T. Korpysz, K. Waszakowa (red.), *Człowiek. Słowo. Świat*, UW, Warszawa, s. 152-165
- Korpysz T., 2014a, *Uwagi o komizmie językowym w listach Cyprian Norwida*, „Studia Norwidiana”, 32, s. 83-98.
- Korpysz T., 2013, *Uwagi o komizmie onomastycznym w pismach Cypriana Norwida*, [w:] T. Korpysz, E. Dzięgiel, *Niejedno ma imię... Prace onomastyczne i dialektologiczne dedykowane Profesor Ewie Wolnicz-Pawłowskiej*, Wydawnictwo UKSW, Warszawa, s. 199-210.
- Korpysz T., 2008b, *Uwagi o komizmie stylistycznym w pismach Cypriana Norwida*, „Poradnik Językowy”, 9, s. 7-17.
- Korpysz T., Krasowska A. (red.), 2016, *Komizm historyczny*, Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa.
- Korpysz T. Krasowska A. (red.), 2018, *Komizm historyczny II*, Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa.

- Korpysz T., Wasielewska E., 2018, *Wybrane mechanizmy komizmu językowego w cyklu „Teatryk Eterek” Jeremiego Przybory*, [w:] E. Chodźko, P. Szymczyk (red.), *Literatura i kultura w życiu człowieka – wybrane motywy*, Tygiel, Lublin, s. 74-84.
- Korpysz T., Zając O., 2011, *Wybrane typy komizmu językowego w tekstach „Kabaretu pod Wyrwigroszem”*, „Roczniki Humanistyczne”, LIX, z. 6, s. 137-152.
- Kozłowska A., 2016, *O poważnych problemach z komizmem językowym. Wstępne uwagi metodologiczne*, [w:] T. Korpysz, A. Krasowska (red.), *Komizm historyczny*, Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa, s. 11-22.
- Krasowska A., 2010, *B. Grochala, Od Zielonego Balonika do Ani Mru Mru. Kabaretowa tradycja i nowoczesność. Aspekty językowe. Recenzja*, „Facta Simonidis. Zeszyty Naukowe PWSZ w Zamościu”, 1(2), s. 275-281.
- Krasowska A., 2016a, *Dowcip polisemiczny a kontekst*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, LXXII, s. 249-259.
- Krasowska A., 2016b, *Dowcip w perspektywie historycznej*, [w:] T. Korpysz, A. Krasowska (red.), *Komizm historyczny*, Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa, s. 23-42.
- Krasowska A., 2011, *Gry z cenzurą w kabarecie literackim II połowy XX wieku*, [w:] M. Karwala, B. Serwatka (red.), *Zanurzeni w historii, zanurzeni w kulturze. Literatura czasów PRL-u o PRL-u*, Śródmiejski Ośrodek Kultury, Kraków, s. 379-392.
- Krasowska A., 2019a, *Humor w nauczaniu języka polskiego jako obcego a nauczanie humoru*, [w:] K. Ziolo-Pużuk, *Panorama glottodydaktyki polonistycznej. Wyzwania, pytania, kierunki*, Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa, s. 123-136.
- Krasowska A., 2018a, *Maciej Kazimierz Sarbiewski jako teoretyk dowcipu*, [w:] T. Korpysz, A. Krasowska (red.), *Komizm historyczny 2*, Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa, s. 23-32.
- Krasowska A., 2012, *Metatekstowe strategie komunikacyjne na przykładzie tekstów kabaretu Potem*, „Roczniki Humanistyczne”, LX, s. 123-131.
- Krasowska A., 2011, *Obraz Żyda w szmoncesie kabaretowym*, „Prace Językoznawcze”, 13, s. 125-139.
- Krasowska A., 2013a, *Obraz dziecka żydowskiego w wybranych tekstach szmoncesowych*, [w:] A. Jeziorkowska-Polakowska, A. Karczewska (red.), *Żydowskie dziecko*, Wydawnictwo Naukowe KUL Lublin, s.159-167.
- Krasowska A., 2013c, *Od Zielonego Balonika do Potem. Komizm słowny w kabarecie literackim*, Wydawnictwo UKSW, Warszawa.

- Krasowska A., 2019b, *Rozwijanie kompetencji humorystycznej na lekcjach języka polskiego*, [w:] M. Trysińska, K. Maciejak (red.), *Kompetencje nauczyciela-polonisty we współczesnej szkole. Między schematyzmem a kreatywnością*, Wydawnictwo UW, Warszawa, s. 185-196.
- Krasowska A., 2013b, *Socjolingwistyczne i stylistyczne aspekty nazewnictwa Żydów w szmoncesie kabaretowym dwudziestolecia międzywojennego*, [w:] T. Korpysz, E. Dzięgiel (red.), *Niejedno ma imię... Prace onomastyczne i dialektologiczne dedykowane Profesor Ewie Wolnicz-Pawłowskiej*, Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa, s. 229-245.
- Krasowska A., 2015, *Szmonces – przedwojenny żydowski humor kabaretowy. Wybór tekstów*, Wydawnictwo Naukowe UKSW, Warszawa.
- Krasowska A., 2018b, *Tabu w szmoncesie kabaretowym (na materiale "Telefonów" Józefa Ursteina)*, [w:] S. Gaś, D. Kalecińska, S. Wawrzyniak (red.), *Badania nad językiem i kulturą, t. 2: Brudne, odrażające, niechciane w języku i kulturze*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 15-26.
- Krasowska A., 2018, *The Second Conference on Historical Humour, 26-27 October 2017, Cardinal Stefan Wyszyński University, Warsaw, Poland*, „The European Journal of Humour Research”, 6 (2), s. 120-122.
- Kwiatkowska A., Stanecka A. (red.), 2012, *Kody humoru*, Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie, Piotrków Trybunalski.
- Kwiatkowska A., Stanecka A. (red.), 2014, *Strategie humoru*, Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie, Piotrków Trybunalski.
- Kwiatkowska A., Dżereń-Głowacka S. (red.), 2008, *Odcienie humoru*, Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie, Piotrków Trybunalski.
- Mayenowa M.R., Peplowski F. (red.), *Słownik polszczyzny XVI wieku*, <http://spxvi.edu.pl/> (dostęp 4.08.2020)
- Mazur J., Rumińska M. (red.), 2007, *Humor i karnawalizacja we współczesnej komunikacji językowej*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Michalski M., *Komizm jako rewizjonistyczna kategoria historycznoliteracka*, „Słupskie Prace Filologiczne. Seria Filologia Polska”, 5, s. 193-203.
- Mizerkiewicz T., 2007, *Poza zasadą przepisywania. O możliwości badania historii komizmu literackiego*, „Słupskie Prace Filologiczne. Seria Filologia Polska”, 5, s. 205-214.
- Pepicello W.J., Weisberg R.W., 1983, *Linguistics and humor*, [w:] E.P. McGhee, J.H. Goldstein, *Handbook of Humor Research*, Springer, New York-Berlin-Heidelberg-Tokyo, s. 59-83.
- Platon, 1958a, *Fileb*, przeł. W. Witwicki, PWN, Warszawa.

Platon, 1958b, *Państwo. Z dodaniem siedmiu ksiąg Praw*, przeł. W. Witwicki, PWN, Warszawa.

Podgórska T., 1981, *Komizm w twórczości Mikołaja Reja*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.

Raskin V., 1980, *A linguistic theory of humor*, [w:] H. Mindess, J. Turek (red.), *The Study of Humor*, Antioch University West., Los Angeles, s. 89-90.

Raskin V., 1983, *A script-based semantic theory of humor*, [w:] D. Nilsen, A.P. Nilsen, (red.), *The Language of Humor, The Humor of Language*, Arizona State University, Tempe, s. 285-287.

Raskin V., 1979, *Semantic mechanisms of humor*, [w:] C. Chiarello i in. (red.) *Proceedings of the Fifth Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society*, Berkeley, s. 325-335.

Raskin V., 1985, *Semantic Mechanisms of Humor*, D. Reidel Publishing Company, Dordrecht.

Raskin V., 1984, *Semantic principles of joke construction*, [w:] L. Mintz (red.), *Third International Conference on Humor. Conference Abstracts*, International Humor Conference Committee, Washington.

Raskin V., 1981, *Script-based lexicon*, „Quaderni di Semantica”, 2(1), s. 25-34.

Schopenhauer A., 1994-1995, *Świat jako wola i przedstawienie*, tłum. J. Garewicz, t. 1-2, PWN, Warszawa.

Sobkowiak W., 1991, *Metaphonology of English Paronomasic Puns*, Peter Lang, Frankfurt-Bern-New York-Paris.

Stachurski E., 2011, *Dowcipy językowe z dawnych czasów. Od powstania styczniowego do II wojny światowej*, Universitas, Kraków.

Suls J.M., 1972, *A two-stage model for the appreciation of jokes and cartoons. An information-processing analysis*, [w:] J.H. Goldstein, P.E. McGhee, *The Psychology of Humor*, New York, s. 81-100.

Urbańczyk S. (red.), 1982-1987, *Słownik staropolski*, t. 9, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.

Żmigrodzki P. (red.), *Wielki słownik języka polskiego*, <https://wsjp.pl> (dostęp 4.08.2020)